

Драган ТАНЧИЋ

ПОЛОЖАЈ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ОД БАЛКАНСКИХ РАТОВА ДО 1945. ГОДИНЕ*

Апстракт: Овим радом се, у складу са ограниченим простором, разматра политички положај Косова и Метохије од Балканских ратова до 1945. године, односно политичке појаве и политички процеси везани за политички положај и политичко-правна решења Косова и Метохије у Србији од Балканских ратова до 1945. године. Научна сазнања о положају Косова и Метохије у Србији, у посматраном периоду, биће исказана посредством увида у постојећа документа политичко-правне садржине и саму политичку праксу, на основу којих су се одређена решења примењивала. Научна политиколошко-правна анализа примене тих решења усмерена је према простору Краљевине Србије, Краљевине СХС, Краљевине Југославије и ДФЈ.

Кључне речи: политика, политичке појаве, политички положај, устав, Косово и Метохија, Краљевина Србија, Краљевина СХС, Краљевина Југославија, ДФЈ, Срби, Арбанаси.

Простор данашњег Косова и Метохије, од половине XV века па све до почетка 1912. и 1913. године, односно Балканских ратова, био је под доминантним утицајима турске владавине. Један од утицаја, који се на неспоран начин може опазити и идентификовати, односи се на знатно измењену и поремећену етничку структуру становништва. Наиме, битно измењена етничка структура становништва учињена је на штету српског народа. Од 1455.¹ на подручју

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XIV до XX века* (бр. 148020), које је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ Хаџибегвић, Хамид, Ханџић, Адем, Ковачевић, Ешреф, „Област Бранковића: опширни катастарски попис из 1455. године“, Оријентални институт, Сарајево 1972.

Косова и Метохије било је 98% Срба а само 1% Албанаца; 1871, према аустријским подацима², Срба је било 64% а Албанаца 32%. Према попису из 1921. Срба је било 26% а Албанаца 66%; према попису из 1931. Срба 32,6% а Албанаца 60,1%; а према попису из 1948. Срба је било 24,1% а Албанаца 68%. Из наведених статистичких података може се уочити тенденција да је доласком турског царства, па све до Балканских ратова³, на простор Косова и Метохије, и њиховом геноцидном политиком према српском народу, битно промењена демографска структура становништва у корист Албанаца а на штету српског народа.

Почетком XX века долази до настанка повољних услова за Краљевину Србију везано за простор Косова и Метохије, при чему имамо у виду, пре свега, укупно повољну геополитичку ситуацију. С једне стране, имамо у виду интересе великих сила и рат Италије и Турске, а са друге, анархију и побуне на Косову и Метохији и Македонији, чиме су створени повољни услови за склапање Балканског савеза између Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске⁴ против Турске, с обзиром на то да је генерална процена била да се питање хришћанства може решити само политиком силе и ратним операцијама. Велике силе се нису противиле намери да се питање Балкана реши заједничком акцијом балканских држава. Аустро-Угарска се није противила, јер је сматрала да ће турска војска поразити балканске земље. Руска дипломатија је подржала образовање Балканског савеза, јер је сматрала да је он уперен, пре свега, против интереса Аустрије и Немачке. Међу балканским државама, Србија је била

² Према подацима аустријског пуковника Петера Кукуља (Петер Кукуљ) из 1871. године, коришћена за интерну употребу аустроугарске војске, наводи се да Призренски Мутесарифлук (који одговара у великој мери данашњем Косову и Метохији), има 500.000 становника, од којих је 318.000 Срба односно 62%, Албанаца 161.000 односно 32%, 10.000 Рома и Черкеза и 2000 Турака. Неки аутори процењују да је око 200.000–400.000 Срба протерано из Косовског Вилајета од 1876. до 1912, посебно током грчко-турског рата 1897. године.

³ Србија није имала проблема са националним мањинама до 1878. године, јер их у тој држави није ни било у већем броју. У периоду од 1878. до 1912. у Србији је, и то само у три среза Врањског округа (Прешево, Бујановац, Лебане), постојала арбанашка национална мањина, као и нешто муслиманског живља.

⁴ Србија, Бугарска, Црна Гора и Грчка су почетком двадесетог века благовремено запазиле, с једне стране, унутрашње слабости Турске, а са друге, настојања великих сила да источно питање реше на штету балканских држава. Из тих разлога су 1911. отпочеле преговоре, како би, удруженим политичким и војним деловањем, ослободиле одређене територије од турске власти. У том контексту је 1912. дошло и до потписивања Уговора о пријатељству и савезу између наведених држава који је био усмерен против Турске.

највише заинтересована за припрему на борбу са Аустријом, јер су се тиме њени интереси подударали са интересима заштитнице балканских Словена – Русије. Бугарска и Грчка нису се могле ослободити на савез који би био уперен само против Аустрије. Њихови национални интереси су се могли реализовати само победом над Турском. Основни проблем при стварању Балканског савеза односио се на постизање споразума о подели Македоније између Србије, Бугарске и Грчке. Проблем је био и однос према Албанији. Србија би заузимањем Албаније добила излаз на море. Из тих разлога Аустро-Угарска и није допуштала да се Албанија преда Србима. Против српских претензија Аустро-Угарска је заједно са Италијом водила мноштво активности, иако су њихови интереси били супротни. Тежећи превласти на Јадрану, Аустрија и Италија су једна другој оспоравале претежни утицај у Албанији.

Српска влада, непосредно пред Балканске ратове, покушавала је разним активностима да обезбеди подршку Арбанаса и да их изолира из војних дејстава, и у том контексту на Косову и Метохији били су појединачни контакти припадника српске војске са неким арбанашким првацима. Никола Пашић им је заузврат понудио склапање уговора о заједници Срба и Арбанаса у косовском вилајету, којим би им била гарантована слобода вероисповести, арбанашки језик у школама, посебна арбанашка скупштина која би доносила законе и друго. Међутим, та понуда српске владе је одбијена и они су се одредили да оружаним средствима штите турско царство, а оружје добијено од Србије искористе против ње.

Први балкански рат вођен је од октобра 1912. до маја 1913. године, од стране Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе против Турске. Чланице савеза су мобилисале следеће снаге: Србија око 286.000 људи, Бугарска око 269.000 људи, Грчка око 78.000 људи, Црна Гора око 33.000 људи. Укупно су мобилисали око 668.000 војника. Турска је мобилисала око 300.000 војника. По отпочињању оружаних дејстава, турска војска је претрпела катастрофалан пораз. Чланице Балканског савеза заузеле су велики део европске Турске. Бугарска војска се кретала према турској престоници. Турска је тражила мир 3.11.1912. године, када се обратила великим силама, молећи их да посредују у успостављању мира. Захтев Порте је прихваћен. Две велике силе (Русија и Аустро-Угарска), које су биле заинтересоване за балкански сукоб, с нестрпљењем су очекивале престанак рата. Аустро-Угарска је била узнемирена појавом Србије на обалама Јадрана и војним присуством балканских држава у Албанији, те је новембра 1912. године извршила мобилизацију једног дела своје

војске и концентрисала јакe трупе на српској граници. Немачка је подржавала Аустро-Угарску. Она је Аустро-Угарску подстицала и на оружану акцију, при чему јој је обећала и своју помоћ. Виљем II је изјавио Францу Фердинанду да се не сме попуштати у српском питању. Он је дао на знање да се, ако треба, неће презати да се изазове рат европских размера. Очигледна је била политичка и војна процена Берлина да долази повољан тренутак за поновну поделу света. У тим околностима, руска влада је подржавала српске намере, али је и тежила да се избегне рат ширих размера, за који Русија није била још спремна. Стога је српској влади предложено да попусти и ствар не доводи до оружаног сукоба, што је Србија под притиском Русије и учинила. Половином децембра 1912. године у Лондону су отпочеле рад две међународне конференције. На једној, Турска и државе-чланице Балканског савеза, а на другој, представници шест великих европских сила. На првом састанку амбасадора, 27.12.1912. године, не уважавајући ставове Аустрије и Италије, донета је одлука да се створи аутономна Албанија под врховном влашћу султана и под контролом шест великих европских сила, да Црна Гора и Албанија буду суседне земље, чиме је спречен директан излазак Србије на море. Лондонска конференција амбасадора је донела и одлуку да Србија мора да повуче своје војне снаге из Албаније, да напусти северну Албанију, а Црна Гора да прекине блокаду Скадра. Тиме је Србија остала без излаза на море, како је то истакао Јован Цвијић.

Првим Балканским ратом Србија је територијално увећана, добила је заједничку границу са Црном Гором, обезбеђен је слободан извоз на Солун, њени привредни потенцијали су битно увећани, а њен спољнополитички положај и углед је у међународној заједници доста увећан. С друге стране, негативни ефекти и последице по Србију били су: новоформирана албанска држава и чињенице да је она постала инструмент аустроугарске политике и једно од упоришта за продор на исток, и то према Солуну, а с друге стране, претензије Бугарске на Македонију онемогућавале су Србији стратешки правац развоја, такозвани животни правац развоја, моравско-вардарску долину. Битно промењена етничка структура становништва Старе Србије и Западне Македоније и проблеми због честих препада арбанашких племена у вардарско-моравску долину (иницирани од Беча) у битној мери су усложњавали односе међу чланицама Балканског савеза. Србија је доведена у ситуацију да је морала да напусти принципе „Балкан балканским народима“ и „принцип народности“ и да брани своје стратешке позиције, што је

и саопштила силама Антанте и Централним силама. Србија је била посебно угрожена на простору новоослобођених крајева, на граници са Албанијом и Бугарском.

У новостеченим условима, ојачана је политичка и војна улога и значај Србије и чланица Балканског савеза, а истовремено су значајно ослабљене укупне политичке и војне позиције аустроугарског и немачког блока, јер, у случају европског рата, због ојачане Србије, Балканског савеза, Аустро-Угарска би морала да повлачи велики број оружаних снага из Галиције (у случају претпостављеног сукоба са Русијом) на балкански фронт. Турска, на коју су Немачка и Аустрија рачунале у случају рата са Русијом, била је ослабљена поразом и могла је за себе да придобије само мањи број руских дивизија. У тим околностима, Аустро-Угарска је усмерила све своје активности ка одвајању Бугарске од Србије, чиме би се разбио Балкански савез, и тиме створила могућност да Србија за противника има Бугарску. Балкански савез је за Аустро-Угарску и Немачку представљао респективну војну силу и претњу, те и из тих разлога чињени су стални напори аустроугарске и немачке дипломатије да се Балкански савез разбије, што, имајући у виду међународне односе између балканских држава, није ни било тешко учинити.

Србија је, не добивши излаз на море, одлучила да тражи компензације у Македонији, те се у фебруару 1913. године обратила Бугарској са предлогом за ревизију територијалних услова српско-бугарског уговора о савезу из марта 1912. Осим тога, и између Бугарске и Грчке долази до сукоба, с обзиром на то да Грчка у северном Епиру није добила што је имала намеру. Грчка је хтела да на рачун Бугарске добије накнаду у јужној Македонији и Тракији. Између Бугарске и Грчке се од почетка рата водила и борба око судбине Солуна. Иако су Србија и Грчка, заједно са Бугарском, још увек ратовале против Турске, оне су међу собом почеле преговоре о акцији против Бугарске. Другог дана по закључењу Лондонског уговора о миру са Турском, тј. 1.6.1913. године, потписан је српско-грчки савез, ком је пришла и Румунија. С друге стране, намеравајући да сачува Балкански савез, руска дипломатија је покушавала да наговори Србију и Грчку да своје захтеве ускладе са реалном ситуацијом, а Бугарску да покаже попустљивост. С друге стране, Аустро-Угарска је Бугарску усмеравала да уђе у рат. Аустријанци су обећали Бугарској зајам и гарантовали јој територијални интегритет. У Албанији су обећали да ће радити на организовању банди које ће нападати Србе с леђа. Влада Бугарске је покушавала да Русију

приволи да у бугарско-српском спору заузме одлучан антисрпски став, што руска дипломатија није прихватила. Руси су предложили руску арбитражу у сагласности са српско-бугарским уговором од 13.3.1913. године. Намере руске дипломатије да се сачува Балкански савез односно јединство словенских држава нису успели.

У Други балкански рат Бугарска је ушла са 440.000 војника; Србија је имала 384.000, а Грчка 101.000 људи. Други балкански рат отпочео је крајем јуна 1913. године, изненадним нападом 4. бугарске армије на српске трупе на Брегалници и 2. бугарске армије на грчку војску, а завршио се јула 1913. године, поразом Бугарске као и укључењем Румуније и Турске у рат. У борбама против српске (ојачане са 13.000 Црногораца) и грчке војске, које су почеле бугарским нападом, бугарска војска је претрпела пораз на Брегалници, у бици и бојевима код Кукеша, Калинова, Лехне и Дојрана и доживела неуспех на старој српско-бугарској граници. Због тих пораза Бугарска се нашла у врло тешкој ситуацији, нарочито када јој је 10. јула Румунија објавила рат, а 15. јула њене трупе прешле Дунав код Карабље према ушћу Исхера и отпочеле наступање према Софији. Ситуација се још више погоршала за Турску када су 15. јула и турске трупе прешле границу Енос-Мидија и 22. јула поново заузеле Једрене. На крају је Бугарска била принуђена да тражи примирје, па су операције прекинуте 21. јула, а уговор о миру потписан у Букурешту 10. августа 1913. године.

Мировним уговором у Букурешту 10.8.1913. извршена је коначна подела територије задобијене у Првом балканском рату: Србија је добила Вардарску Македонију, Косово и већи део Метохије, тако да се повећала за 39.000 км² и око 1.290.000 становника; Црна Гора је добила Васојевиће, део Метохије и део Санцака, повећавши се за 7.000 км² и 150.000 становника; Грчкој је припао Епир, јужна Македонија, део западне Тракије, Халкидичко полуострво са Солуном и већи број острва у Егејском мору, чиме се повећала за 51.300 км² и 1.624.000 становника; Бугарска је добила Пиринску Македонију, Струмицу са околином и део Тракије, тако да се повећала за 21.000 км² и 600.000 становника, а Румунији је припало око 800 км² јужне Добруце са 303.000 становника. Албанија је основана на површини од 27.000 км², док је Турска задржала Једрене са 12.000 км² територије на Балкану.

Другим балканским ратом разбијен је балкански савез и тиме је ојачан утицај империјалистичких сила на балканске државе. Македонија је била подељена, а македонски народ уместо слободе доживео је ново национално угњетавање. Губици у људству у оба бал-

канска рата били су велики: код Турске 153.000, Бугарске 156.000, Србије 71.000, Грчке 50.535 и Црне Горе 11.200 људи.

После потписаног мира у Букурешту српска влада је своју пажњу усмерила ка стабилизацији унутрашњих прилика у Србији, а посебно ка утврђивању односа према Македонцима и Албанцима који су ушли у оквиру проширене Краљевине Србије. Званично су новоослобођени крајеви припојени Краљевини Србији од 07.09.1913. године. Српска влада је у новоприпојене крајеве увела неке српске законе, а у већини случајева доношени су посебни прописи, којима су Македонци и Албанци стављени у неравноправан положај у односу на друге становнике Србије, тако да нису имали право да буду бирани нити да бирају, такозвано активно и пасивно бирачко право, нису имали своје представнике у Скупштини, нити су имали слободу говора, штампе, збора, нити удруживања, а на њих се могла применити и смртна казна и за чисто политичке кривице. Овакав став српске владе био је наметнут јаком позицијом војних структура, који су сматрали да се политички поредак Краљевине Србије ни у ком случају не може примењивати на новоприсаједињене области, и да се то ново становништво не сме и не може изједначавати са становништвом Краљевине Србије.

Присаједињењем Косова и Метохије саставу Краљевине Србије и Црне Горе, Арбанаси су се нашли у саставу словенских држава, насупрот намерама које су испољавали у периоду 1878–1912. за успостављањем „Велике Албаније“, у којој би се, поред других арбанашких крајева, нашли и Косово и Метохија. Велики део арбанашке популације долазак српске и црногорске војске дочекао је као окупацију, а не као ослобођење од турске власти. Одмах по доласку српске и црногорске војске укинута је турска власт и власт самовласних локалних господара и уведена српска управа, организација власти, сагласно одредбама српског Устава из 1903. године и одредбама црногорског Устава из 1905. године.

Указом од 20. новембра 1913. године, у областима које су ушле у састав Србије, уводи се организација власти сагласно Уставу из 1903. Наиме, према специјалној Уредби о уређењу новоослобођених области од 18. августа 1913. године, уведени су окрузи, срезови и општине, као и на осталој територији Србије. На Косову и Метохији извршена је подела на округе: Призренски, Метохијски, Косовски и Звечански, а у оквиру њих на срезове: Дежевски (Нови Пазар – Рашка), Вучитрнски, Дренички, Митровачки, Гњилански, Грачанички (Приштина), Лапски (Подујево), Неродимски (Урошевцац), Пећки, Источки (Ђураковац), Ђаковички, Горски (Драгаш),

Подгорски (Ораховац), Шарпланински (Призрен) и Качанички. Закони Србије су делимично или потпуно важили и у овим областима. Због незадовољства и побуна Арбанаса у областима Косова и Метохије, због уласка у састав Српске државе, влада Краљевине Србије је октобра 1913. године донела Уредбу о јавној безбедности, којом су биле предвиђене и строге казне за сваку врсту отпора.

За разлику од претходних ратова (српско-турских 1876–1878. и српско-бугарског 1885), балкански ратови су вођени уз пуну народну подршку и општу спремност да се ослободе „поброљена браћа на Југу“, „освети Косово“ и „врати слава Цар-Душановом царству“. Војска, чије је основе изградио краљ Милан, а која је касније била модернизована и боље наоружана, показала је у низу борби са Турцима и са Бугарима високе војничке квалитете. Најважнији резултат балканских ратова био је значајно проширење Србије на југу, сузбијање Бугара из Вардарске Македоније и стварање заједничке границе са Грчком и са Црном Гором. Светски рат, који је избио непуне две године потом, спречио је боље интегрисање новоослобођених крајева у Србију.

Атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. искористиле су чланице Тројног савеза, односно Немачка и Аустро-Угарска, као повод за рат против Србије и Црне Горе. У тим условима отпочеле су и војне операције на балканском фронту. Србија је мобилисала око 250.000 оперативне и око 150.000 резервне војске, а Црна Гора око 35.000 људи. У првој години рата, 1914. године (од 12. августа до 15. децембра – Церска и Колубарска битка) војне операције у Србији су окончане. Укупни губици Аустро-Угарске, према њиховим званичним подацима, били су 7.592 официра и 266.212 подофицира и војника, док су српски губици били: 132.000 војника и старешина, од чега 22.000 погинулих, 91.000 рањених и 19.000 заробљених. Аустро-Угарска је била војнички поражена. Војно-политички углед Србије је битно ојачан, док је, с друге стране, знатно погоршан положај Аустро-Угарске. У тим условима, војне операције Аустро-Угарске на простору Србије престале су све до јесени 1915. године.

Током децембра 1914. године (05.12.1914) формирана је коалициона, општестраначка влада, која је одмах предложила, а Народна скупштина у Нишу 07.12.1914. године усвојила, „Нишку декларацију“, којом се озваничио југословенски програм као званични ратни програм Србије. Са изразом Нишке декларације, влада је истовремено радила и на припреми Македонско-косовске декларације, која је била намењена пре свега српској војсци, и то посебно једи-

ницама које су биле састављене од Косовара и Македонаца, после Колубарске битке. Македонско-косовска декларација објављена је као регентова прокламација 28.12.1914. године. Прокламација има посебан значај за подручје Косова и Македоније, јер се њоме фактички извршило укидање посебних уредби донетих крајем 1913. године, којим је становништво на том подручју било у потчињеном положају. То је било посебно значајно, имајући у виду укупне међународне односе, а посебно односе са Бугарском у Македонији и супротстављање италијанским утицајима, односно италијанској окупацији Валоне.

Отпочињањем ратних сукоба између Србије и Аустро-Угарске долази и до усложњавања односа на српско-албанској граници, о чему је српска влада била благовремено информисана. Аустро-Угарска влада је вршила притисак на владара Албаније Вилхелма од Вида и политичке емигранте са Косова у Албанији да се оружано супротставе Србији, чиме би се отворио други фронт према Србији. Из превентивних разлога српска влада је половином августа 1914. године понудила муслиманском становништву делове северне и средње Албаније, над којима би имали посебну управу, да њихова племена образују сенат, који ће њима управљати и доносити законе, а са Србијом да се направи политичко-царински савез за заједничку одбрану од спољњег непријатеља.

Српска влада, како би ослабила утицаје Аустро-Угарске и могућу интервенцију Албаније и побуне на Косову (у циљу слабљења утицаја Аустро-Угарске и могуће интервенције Албаније и побуне на Косову) и Метохији, предузимала одређене контраактивности – дестабилизацију укупних прилика, са нагласком ка подстицању унутрашњих сукоба и политичких подела како у Албанији, тако и на Косову. Применом политике „завади па владај“, и у том контексту, полицијски чиновници на Косову су имали посебна упутства. Почетком септембра 1914. године српска влада је савезницима послала телеграм којим се хтело испитати њихово расположење, односно да Србија због могућег напада из Албаније и веза Аустро-Угарске, Бугарске и Турске и Албаније, превентивним ратним операцијама заузме стратегијске тачке у Албанији, како би се обезбедила од дејстава с југа. Савезници су ове предлоге српске владе одбили. Због укупне ситуације, српска влада је тек почетком јуна 1915. године са преко 20.000 војника превентивно заузела Елбасан, Тирану и у тим деловима успоставила Есад-пашину власт. Савезници су били стављени пред свршен чин, делом су се противили, али нису ништа озбиљније предузимали. Ова акција српске владе

у тим условима, фактички је била усмерена ка супротстављању италијанским интересима према Албанији, али и њиховом проширењу утицаја на друге делове Балкана.

После Церске и Колубарске битке током 1914. године, Србија и Црна Гора биле су у тешком положају. Недостајало је наоружање, муниција, храна, одећа, обућа. Од разних болести, а посебно пегавог тифуса, до јесени 1915. године, умрло је око 127.000 војника и грађана. Отпочињањем ратних дејстава Аустро-Угарске у јесен 1915. године и улазак Бугарске у рат на страни централних сила и напад на српску војску, усложнили су дејства српске војске на два фронта. У тим условима, српска Врховна команда тражила је од држава-савезница да јој доставе обећану помоћ у оружју, муницији, и другом, али је српска војска није добила. Захтеви српске војске да савезници пошаљу своје трупе у Скопље и Велес нису наишли на одобравање савезника. Због тешке ситуације српска војска се повлачила преко Црне Горе и Албаније на Јадранско приморје. Савезници су 5. јануара 1916. године одлучили да се српска војска евакуише на Крф. Интересантно је да су Италијани настојали да свим силама спрече и успоре евакуацију српске војске. Тако су већину бродова искористили за транспорт аустроугарских војника, које је српска војска заробила и спроводила са собом, а одбијали су да превозе српску војску ратним бродовима, због страха од болести, епидемије.

Током Првог светског рата, после повлачења српске војске 1915. године, Косово и Метохија је подељено у две окупационе зоне. Метохија је ушла у Генерални гуверман „Црна Гора“, а мањи део Косова са Косовском Митровицом и Вучитрном у Генерални гуверман „Србија“. Велики део Косова (Приштина, Призрен, Гњилане, Урошевац, Ораховац) ушао је у састав бугарске Војно-инспекцијске области „Македонија“. Аустроугарска власт на Косову и Метохији разним погодностима покушала је да за себе веже арбанашко и муслиманско становништво. Бугарска окупациона власт остала је запамћена по терору, прогонима, насилној бугаризацији. У обе зоне најтеже су страдали припадници српског народа. После пробијања Солунског фронта, у Србији и на Косову и Метохији долази до масовног устанка против окупационих власти. Српска и француска војска почетком октобра 1918. године избиле су на простор Косова и Метохије, где је успостављена грађанска и војно-полицијска власт. Српска војска је све до децембра 1918. године интензивним акцијама сламала арбанашке побуне и спроводила акцију разоружавања.

У току Првог светског рата Србија је изгубила 1.264.000 становника, односно 28% укупне популације од 4.529.000, и то 58% мушког становништва, од чега се никада није опоравила. У косовско-метохијској области 1913. било је 497.475 становника, а 1921. око 439.000, што је последица, с једне стране, миграционих кретања, а с друге, ратних прилика. Преткумановска Србија је 1910. имала 2.922.058 становника, а 1921. само 2.601.044⁵.

Ослобађањем Србије 1918. и настанком Краљевине СХС, Косово и Метохија остаје саставни део Србије (део њеног правног подручја, уз још пет који егзистирају у новој краљевини). Организација власти је истоветна са пређашњом успостављеном 1913. године, док је важност српског Устава замењена одредбама Видовданског устава из 1921. Током двадесетих година XX века трају два значајна процеса: процес колонизације Срба и другог јужнословенског становништва на Косово и Метохију, али и снажна оружана албанска „качачка“ акција, која је сломљена 1924. године, али која егзистира све до Другог светског рата.

У Краљевини СХС албанској националној мањини била је гарантована употреба матерњег језика, односно право на основно школство, што се ограничило пре свега на верска училишта.⁶ Како је југословенска држава настојала да то питање реши са Албанијом билатерално, до тога никада није дошло, а ни сама „Странка јужних муслимана – Џемијет“ није инсистирала на том питању. Уочи Другог светског рата редовне школе на српско-хрватском језику похађало је око 14.000 ученика албанске народности. Југословенске власти тридесетих година прошлог века преговарају са турским властима о пресељењу муслиманског становништва из Југославије у Турску (што је и иначе пракса за овај простор тога доба, поготово интензивирана после грчко-турског рата 1919–1922, када су на стотине хиљада хришћанских Грка и муслиманских Турака, прила-

⁵ Према: *Становништво НР Србије 1834–1953*, Београд 1954, 19–42.

⁶ „Трајно решење албанског питања у Југославији видели су неки српски политичари у исељавању Албанаца. Искуства Милошевих мера за исељавање албанског становништва из србијанских градова четрдесетих година XIX века, и исељавање неких 30 хиљада Албанаца из Топлице и Јужне Мораве 1878 – наводили су на мисао да би се на тај начин могао решити овај проблем у оквиру граница Југославије. Повод за ово су дале и оне спонтане муслиманске миграције које су започеле још у току операције савезничких армија у Првом балканском рату: маса Турака, али и муслиманских Албанаца, бежала је пред овим трупима не само из страха од освете него и због непристајања да живи у хришћанској држави које је било тако карактеристично за муслиманско становништво Турске (према: В.Чубриловић, *Политички узроци*, 27; А. Урошевић, *Косово*, 95; *Горња Морава*, 93).

зили својим матичним државама). Иако је постојао, тај процес није био нарочито интензиван, због избегавања југословенских власти да преузму финансијске обавезе у том погледу, али и одустајања турске стране. Министарство војске и морнарице Краљевине Југославије, због националне безбедности и потенцијалног нарушавања територијалног интегритета Југославије, пред Други светски рат, наређује да се настави акција исељавања Албанаца, а команда III армијске области са седиштем у Скопљу предлаже мере. У оквиру тога, треба „смишљено, систематски, али и енергично“ спроводити ову акцију; доводити српски елеменат, настојати да се у што скорије време јаке компактне масе арнаутске разбију, довођењем у њихову средину бар 50% нашег живља; за колонизацију у чисто албанским насељима неће се моћи применити аграр, тј. одузимање, него би ту земљу требало откупити по доброј цени, па онда вршити насељавање. Милиони који би се дали за откуп те земље, по оцени ове команде, били би незнатни издаци према користи која би се добила растресањем компактног арнаутског насеља. Указује се, при том, и на значајну помоћну улогу, коју треба да одигра црква, народна одбрана и приватна иницијатива преко разних друштава и слично.⁷ И Главни генералштаб предлаже енергично насељавање: или задовољити захтеве Шиптара у материјалном и духовном погледу или их што скорије иселити из Југославије у Турску. Прву солуцију је одмах одбацио као неприхватљиву, јер је сматрао да би то Шиптаре „само привремено задовољило и да би потом у најскорије време и моменту за нас неповољнијем ипак тражили присаједињење Албанији“⁸.

Југословенски државни оквир од 1918. до 1941. није третирао Косово и Метохију као засебну јединицу. Албанци су имали елементарна права, али њихов положај није био повољан. При том треба напоменути да њихов положај није одступао од положаја других мањина, не тако значајних народа (југословенских мањина у околним земљама, поготово српске у Албанији), као и то да су Албанци и раније, а поготово од укључења у састав Србије и Југославије, имали изразити антидржавни став, што их је сврстало на страну „неповерљивих“, на које се није могло рачунати у изградњи државног јединства и стабилности.

⁷ Према: Хадри, А., „Косово и Метохија“, *Косово и Метохија у Краљевини Југославији*, ИГ 1967, 1–2, 51–84.

⁸ Према: Аврамовски, Ж., *Прилог питању италијанско-албанске иредентистичке пропаганде на Косову и Метохији у време минхенске кризе и окупације Албаније*, ИГ, 1964, 2–3, 123–140.

Са Другим светским ратом и капитулацијом југословенске оружане силе долази до распарчавања њене територије. Србија је подељена између Мађарске, НДХ, Бугарске и Албаније, док је „преткумановска“ Србија са Банатом дошла под војну управу немачке војне управе, са српским представницима у извршној власти који су били спремни да јој служе. Косово и Метохија највећим делом припада „Великој Албанији“, под италијанским утицајем, док део севера Косова и Метохије (Косовска Митровица, Подујево и Вучитрн) улазе у састав Србије, пре свега због немачких економских интереса (рудници, саобраћајнице), а део косовског Поморавља долази под бугарску управу. Како су ову промену околности Албанци дочекали као „ослобођење“, при том они нису били једини (и код Хрвата, и балтичких народа, немачка окупација је доживљена као „ослобођење“), није било реално да они спремно и у већем броју ступе у борбу против нових власти. Као последица италијанске, албанске и бугарске окупације, Косово и Метохију напушта око 100.000 Срба, док је убијено око 10.000 Срба.

Од 1941. до 1945. године на Косову и Метохији успоставља се режим квислиншке управе „Велике Албаније“, којом се руководи из Тиране. Преминацију на Косову и Метохији имају полицијски органи који доминирају над управним. То је период изразите албанске доминације, где Србима и другом словенском становништву, није преостало ништа друго до оружане борбе или пак бекства у Србију (под немачком управом) или другу српску државу, Црну Гору (под италијанском управом). Квислиншка управа имала је снажну подршку албанског становништва. Са престанком италијанског протектората, „Велика Албанија“ наставља да функционише, добијајући једино међународно признање од нацистичке Немачке. Своје опредељење, односно приврженост немачком савезнику, поред учешћа у вулнетарима (некој врсти локалне полиције), балистима, покрету „Легалитети“, Албанци показују и формирањем 21. СС дивизије „Скендербег“ (са 11.000 војника) и Косовског пука – Регименте Косова (са 1.000 жандарма), под немачком командом, у лето 1943. године.

Неспорно је да су окупационе власти на Косову и Метохији водиле веома суптилну политику, тако што су вешто користиле постојеће лоше односе између Арбанаса и Срба и Црногораца. То се посебно показало као успешно на простору италијанске окупационе зоне, у оквиру Велике Албаније. После капитулације Италије, Немачка је реокупирала и признала Албанији „релативну независност“ у границама формираним 1941. године, чиме су подржали

великоалбанске намере да се реализује „етничка Албанија“. Тим активностима су подржавали претензије великоалбанске струје на простор у Краљевини Југославије, где су били насељени Арбанаси, а посебно Косово и Метохију. Систем организације власти, после капитулације Италије, није у битној мери мењан, сем нужног прилагођавања Албаније немачком окупационом систему.

О положају аутономних јединица у КПЈ усвојени су и одређени политички ставови. Наиме, на Пленуму ЦК КПЈ 9–10.06.1935. године у Сплиту усвојена је Резолуција у којој се истиче: „Дужност је радничке класе да свим својим снагама помогне покрет за федерацију односно аутономију појединих народа, или историјских покрајина“. Од тада до 1940. године истицано је да национално питање мора бити решено тако да његова државноправна форма треба да буде федерација, а у њеном оквиру мора постојати могућност за политичко-територијалне аутономије. На V Земаљској конференцији у Загребу, октобра 1940. године, усвојена је резолуција, којом је наглашено да је један од важних партијских задатака „борба за националну равноправност угњетених народа и националних мањина Југославије“. Јосип Броз Тито је крајем 1942. године истакао да „питање Македоније, питање Косова и Метохије, питање Црне Горе, питање Словеније, питање БиХ, лако ће се ријешити на задовољство свих, само на тај начин што ће га решавати сам народ, а то право сваки народ стиче, с пушком у руци у овој данашњој народноослободилачкој борби“. Народнаослободилачки рат против окупатора, на чијем челу је стајала Комунистичка партија Југославије, водио се и на простору Косова и Метохије. Обласни комитет КПЈ на Косову и Метохији следио је политику ЦК КПЈ, иако у изузетно тешким условима на овим просторима. Током 1941. и 1942. године, и поред тешких услова, истакнута је борба за „јединствени народно-ослободилачки фронт Косова и Метохије“, чији је основни циљ била борба против окупатора и његових марионета. Оријентација ка стварању органа народне власти на Косову и Метохији постојала је од почетка првих устаничких активности, мада је у тим периодима било и многих несналажења и лутања.

Промењене војно-политичке прилике на простору Европе, СССР (пораз Немачке код Стаљинграда, искрцавање савезника на Сицилију, капитулација Италије), стварање велике слободне територије у земљи, битно утичу и на промену укупних односа на простору Косова и Метохије. Од Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију формира се Покрајински комитет КПЈ за Косово и Ђукадин, са којима се није сложио ЦК КПЈ. У међувремену, на II засе-

дању АВНОЈ-а у Јајцу 29. и 30.11.1943. године донете су конститутивне одлуке, ударени основи новој држави, али о аутономним јединицама није било ни речи. На II заседању АСНОС од 7. до 9. априла 1945. усвојени су значајни акти на усавршавању политичких институција власти федералне Србије. Обласна народна скупштина Косова и Метохије донела је 09.07.1945. године у Призрену Резолуцију о прикључењу Косова и Метохије федералној Србији. У њој се истиче да „шиптарско становништво ужива стварну равноправност и има све могућности да у тесној сарадњи са српским и црногорским становништвом, и уз помоћ демократске Србије и целе ДФЈ заложу своје снаге за свој погодни културни развој и економски и друштвени напредак“.

Косово и Метохија је, с једне стране, поред Македоније и Словеније, што је неспорно у југословенској историографији, дала најскромнији допринос победи над фашизмом. Они нису имали (уз Македонију) ни своје представнике на II заседању АВНОЈ-а у Јајцу, где су ударени темељи нове југословенске федерације. С друге стране, команда партизанског покрета на Косову и Метохији била је склона тежњи да се Косово и Метохија припоји Албанији (што се најјасније види из одлука Бујанске конференције, које су поништене од стране врха партизанског покрета). Однос нових југословенских власти и политичка стратегија и тактика била је јасна у првим годинама после ослобођења. Косово и Метохија се формирало као аутономна област у саставу Србије (са својим местом и у републичком, као и савезном уставу). Србима – колонистима уредбом савезне владе забрањен је повратак на Косово и Метохију (6. март 1945), док насељеници из Албаније дошли током окупације нису били принуђени да напусте земљу.

Литература

Књиге

Антић 2004: Чедомир Антић, *Кратка историја Србије*, Стубови културе, Београд.

Бабић Миленко, Благојевић Момчило, Чордаш Стеван, Ђукић Миодраг, Лалић Борислав, Марковић Александар, Миловановић Љубинка, Павловић Драгомир, Савић Велизар, Станић Славоко, Шарановић Михаило, Вукчевић Радивоје, *Енвер Хоџина Албанија*, Тањуг, Београд, јул 1981.

Бартл 2001: Петер Бартл, *Албанци*, КЛИО, Београд.

- Батаковић Т. Душан, Ђирковић Сима, Чавошки Коста, Јефтић Атанасије, Самарџић Радован, Зиројевић Олга, Тричковић Радмила, Ђуретић Веселин, 1989: *Косово и Метохија у српској историји*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Батаковић 2006: Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Чигоја штампа.
- Бибић, Новосел 1971: Адолф Бибић, Павле Новосел, *Политичка знаност*, Напријед, Загреб.
- Богдановић 1986: Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Церовић 1989: Вуксан Церовић, *Косово, контрареволуција која тече*, Нова књига, Београд.
- Чулиновић 1954: Фердо Чулиновић, *Државноправна историја југославенских земаља у XIX и XX веку*, Школска књига, Загреб.
- Чулиновић 1981: Фердо Чулиновић, *Државноправни развитак Југославије*, Правни факултет Свеучилишта у Загребу, Загреб.
- Чулиновић 1961: Фердо Чулиновић, *Југославија између два рата*, књиге I и II, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб.
- Цвијић 1913: Јован Цвијић, *Балкански рат и Србија*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд.
- Ђоровић 2005: Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, Октоих, Нова књига, Подгорица, Лео комерц, Београд.
- Димић 1998: Љубодраг Димић, *Срби и Југославија*, Стубови културе, Београд.
- Ђорђевић 1966: Јован Ђорђевић (уредник), *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд.
- Ђорђевић, Срдић 1975: Јован Ђорђевић, Милутин Срдић (уредници), *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд.
- Драшкић 2000: Сретен Драшкић, *Европа и албанско питање*, Српска књижевна задруга.
- Целетовић 2000: Иванов Павле Целетовић, *Балистички покрет 1939–1952, Масовност, сарадња са италијанским и немачким окупатором и злочини над Србима*, Архив Србије, Београд.
- Џуда 2002: Тим Џуда, *Косово*, Самиздат Б92, Београд.
- Хаџибеговић Хамид, Ханџић Адем, Ковачевић Ешреф 1972: *Област Бранковића, опширни катастарски попис из 1455. године*, Оријентални институт, Сарајево.
- Хајнеман 2004: Роберт А. Хајнеман, *Увод у политичке науке*, ЦИД, Подгорица.

- Хајредин 1984: Хоџа Хајредин, *Афирмација албанске националности у Југославији – Стаљинистички национализам и иредентизам у Албанији*, Рилиндја, Приштина.
- Петрит 1999: Имами Петрит, *Срби и Албанци кроз векове*, Самиздат Б92, Београд.
- Јовановић 1924: Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Геџа Кон, Београд.
- Јовичић 2006: Миодраг Јовичић, *Србија на прелому векова*, Службени гласник, Правни факултет, Београд.
- Крстић 1994: Бранислав Крстић, *Косово између историјског и етничког права*, Кућа Вид, Београд.
- Кутлешкић 2001: Владан Кутлешкић, *Основи државе и права*, избор текстова, Службени лист СРЈ, Београд.
- Кутлешкић 2001: Владан Кутлешкић, *Основи права*, Службени лист СРЈ, Београд.
- Љушић 2008: Радош Љушић, *Историја српске државности XIX века*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Нушић 1986: Бранислав Нушић, *Косово: опис земље и народа*, св. 1, Просвета, Београд.
- Пашић: Најдан Пашић, *Развој нација и међунационалних односа у социјалистичком самоуправном друштву*, Марксистички центар ЦК СК Србије, Београд, Центар Покрајинског комитета ПК СК Војводине за политичке студије и марксистичко образовање, Нови Сад.
- Павловић: Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, КЛИО, Београд.
- Петрановић 1988: Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, Нолит, Београд.
- Петрановић 1992: Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, Војноиздавачко-новински центар, Београд.
- Петрич, Пихлер 2001: Волфганг Петрич, Роберт Пихлер, *Дуг пут у рат*, Косово и међународна заједница, Самиздат Б92, Београд.
- Станојевић 2005: Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, треће допуњено издање, Издавачка књижница Напредак 1926, фототипско издање, Фокус, Младеновац.
- Зрнић 1972: Лука Зрнић, *Видовдански устав и преуређење државе и друштва*, Штампарија „Свети Сава“, Београд.

Устави и друга законодавна акта

- Устав за Краљевину Србију, проглашен 5. јуна 1903, обнародован у Српским новинама 7. јуна 1903. год., Зборник LVIII, број 552, Државна штампарија Краљевине Србије, Крф, 1916.
- Претходне одредбе о насељавању јужних крајева, Службене новине, бр.11/1919.
- Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Даничић, Нови Сад, 1921.
- Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 170, 3. август 1921.
- Прокламација „Моме драгом народу Србима, Хрватима и Словенцима“, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6, 6. јануар 1929.
- Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6, 6. јануар 1929.
- Закон о краљевој власти и врховној државној управи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 9, 11. јануар 1929.
- Закон о називу и подели Краљевине на бановине, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 223, 5. октобар 1929.
- Устав Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 215, 3. септембар 1931.
- Закон о успостављању Бановине Хрватске, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 194-А- LXVIII од 26.08.1939. г.
- Устав Федеративне народне републике Југославије, Службени лист ФНРЈ, број 10/1946.

Dragan TANČIĆ

The Position of Kosovo and Metohia from
the Balkans Wars to 1945

Summary

The author of this work deliberates the political position of Kosovo and Metohia from the Balkan's wars to the 1945, that is political phenomena and processes linked with the political position and political-legal solutions of Kosovo and Metohia in Serbia in the mentioned period bearing in mind the limited space.

Scientific knowledge on the position of Kosovo and Metohia in Serbia in the mentioned period will be expressed by having insight in the existent documents of political-legal content and the political praxis itself, based on which some solutions were applied. The scientific political-legal analysis of these solutions application was directed toward the area of the kingdom of Serbia, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, the Kingdom of Yugoslavia and Democratic Federal Yugoslavia.